ئەدەب وەک هەڵگری فیکری فەلسەفی ... محەمەد سەرابی

یەکێك لەو ڕەگەزانەی کە دەکرێت ئەدەب لەخۆی بگرێت، بیرو فیکری فەلسەفییە. گێڕەرەوەی ئەدەبی کاتێك ڕووداوێکمان بۆ دەگێڕێتەوە، ناکرێت هیچ مەبەستو هیچ پەیامێکی فیکری نەبێتو نەیەوێت لەڕێگەی تێکستەکەیەوە بیپەڕێنێتەوە بۆ وەرگر. ئەمە ئەرکی هەر نوسینێکەو ناکرێت نوسەر وەلایبنێت، وەك ڕۆمانوسێکی فەلەستینیش دەڵێت: ”نوسین بریتییە لە دامەزراندنی بناغەی پڕۆژەیەکی فیکری”. کاتێك ئەدیب بەر دیاردەو ڕوداوەکانی ژیان دەکەوێتو کەناڵەکانی هەستکردنی دەهەژێت، دەبێت لەکاتی وەرگێڕانو گواستنەوەی ئەو بەرکەوتنانەدا، بیرو تێڕوانینی فەلسەفی خۆیشی بۆ ئەو بەرکەوتنو دیاردانەی ژیان، لە دەقەکەیدا بخاتەڕوو. بەو پێیەی فەلسەفە خۆیشی، وەك ئەوەی ”ڕابوبرت” لەبارەیەوە دەدوێت، وەک کایەکی مەعریفی فروان لە چییەتی شتەکانو بنەچەو پەیوەندییان بە یەکترەوە دەکۆڵێتەوە.
[ا.س.ڕابوبرت ٢٠١٧ : ١٠] هەروەها ئاماژە بەئەوەش دەکات کە هیچ مرۆڤێکیش نییە لەکاتێك لەکاتەکاندا ئەم کارە نەکات. بۆیە دەکرێت بڵێین، هەر مرۆڤێکی بیرماناوەند فەلسەفە دەکات. لێرەشەوەیە کە دەبێت ئەدیب خاوەنی تێڕوانینو بیرکردنەوەیەکی وەها بێت کە دیوی شاراوەی دیاردەکان ببینێتو پەنهانەکان ئاشکرابکات، کە ئەرکی فەلسەفەش هەر ئەمەیە.
فەلسەفە وەك چالاکییەکی عەقڵی بریتییە لە تێڕامانو بیرکردنەوە لەو کە ئەو شتانەی کە ئێمە ڕووبەڕویاندەبینەوە، یان لە تەکیاندا دەرگیرین، بەلەبەرچاوگرتنی یاخود چاوبڕین لە زانینی دواهەکانیان. لێرەوە فەلسەفە بریتییە لە پرۆژەیەکی مانادارو بگرە زۆر پێویستە کە مرۆڤ، وەك بوونەوەرێکی مەعنەویو ڕوحانی نەتوانێت دەستبەرداریبێت، یاخود ناتوانێت بژی، ژیانێکی مانادار بە ئەم پڕۆژەیە.[ن.د] بۆیە پەیوەندییەکی پتەو لە نێوان ئەدەبو فەلسەفەدا هەیەو تەنانەت ڕەنگدانەوەی فەلسەفە وەك ڕەگەزێکی فراوانو کاریگەر لە هەندێك لە تێکستە ئەدەبییەکاندا، وایکردووە زاراوەیەکی وەکو ”ئەدەبی فەلسەفی”یان بۆ بەکاربهێندرێت.

ئەدیب دەبێت ڕواڵەتی ڕوداوەکان تێپەڕێنێتو بە هۆشیارییەوە مامەڵەیان لەتەکدا ببەستێت، جەوهەرو ڕاستییەکان بخاتەبەرباسو

تێڕوانینی خۆیەوە. ئەم ئەرکەش تەنها لەڕێگەی فەلسەوە دەکرێت، کە جیهانبینییەکی ژیرەکییە، چالاکییەکی تیۆرییە لە ڕێگای بیرکردنەوەو سرنجدانی هۆشیارانەی ڕێبازەکییەوە هەوڵدەدات جەوهەرو ڕاستەقینەی شت نەك ڕواڵەت، دواهۆ نەك هۆی نزیکی قەومانی شت بزانێت. وڵامی ئەو پرسیارو کێشانە بدۆزرێتەوە کە لە بەسەرهات و ڕووداوەکانی ژیان دەکەونەوە.
[د.حەمید عەزیز ۲۰۰۹ : ۹] لەم ڕوانگەیەشەوە، ناکرێت نوسەری بۆ نمونە ڕۆمانێک، ڕووداوو بەسەرهاتەکان وەکوخۆی بگواسێتەوە، بەبێ ئەوەی هیچ جەوهەرو حەقیقەتێکی ئەو دیو ڕودەوەکان کەشف نەکات، چونکە ئەوکات ئەرکی گێڕەرەوە جگە لە چاوێکی فۆتۆگرافەرانە، هیچیتر نییە. ئەدەبو فەلسەفە لەوەدا یەکانگیرن، کە دوو کایەن کار لە دیوی ناوەی شتەکاندا دەکەن، نەک هەر تەنها دەرکەوتەو فۆڕمی ڕووداوو سەرهاتەکان.

یەکێك لە تایبەتمەندییەکانی ئەدەب، کە جیایدەکاتەوە لە کایەگەلێکی وەکو دینو سیاسەتو.. یەکانگیریدەکاتەوە لەگەڵ کایەی فەلسەفەدا، وروژاندنو خستنەڕووی پرسیارگەلێکی فیکرین لە تێکستو دەقە ئەدەبییەکاندا، لەکاتێکدا کایەکانی سیاسەتو دین هەمیشە لە هەوڵی وەڵامدانەوەی ئامادەکراودان. کە بێگومان ئەمەش یەکێکە لە هەمان ئەرکە دیارەکانی فەلسەفە، کە وەك چالاکییەکی عەقڵی بریتییە لە خستنەڕووی پرسیارەکان، تێڕامان لە پرسیارەکان.

ئەدەبو فەلسەفە دوو کایەن ئەگەرچی لە فۆڕم و کەرەستەی کارکردنیاندا جیاوازن، بەڵام هەردوو خاوەن دیدێکی گوماناویینو هەمیشە بە تێڕوانینێکی ڕەخنەگرانەوە گومان دەخنە سەر وەڵامەکانو پرسیاری نوێ کە لە پڕۆسەی بیرکردنەوەی قووڵەو□ د□□ت، بەرهەمدەهێننەوە. هەردوو جیاواز لە کایەکانیتر کە لەوهەوڵی پاراستنی وەڵامە دۆگمایییەکانی خۆیاندان، دەستکاری سنوورە قەدەغەکراوەکان دەکەنو پیرۆزییەکان دەخنەوە ژێر تیشکی عەقڵو ڕووبەڕووکردنەوەی پرسیارەکان.
ئەگەربێتو هەر دەقێکی ئەدەبی خاڵیبێت لە بیرکردنەوەی قووڵی دیارەدەکانو پەیامیکی فیکری، ئەوا بەمانا هایدگەرییەکەی، دەبێتە بەرهەمێکی بازاڕیو ناڕەسەن. "مارتن هایدگەر" لە تێڕوانینیدا بۆ شیعر، پیپوایە کە شیعریش وەکو فەلسەفە بیرکردنەوەیەکی داهێنەرانەیە.

هەروەها لای هایدگەر شیعر وەکو بیرکردنەوەیەکی فەلسەفیانەی ئەنتۆلۆجی، ڕاستی بوون دەردەخات. بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا ئاماژە

بەوە دەکات، کە مەرج نییە هەموو شیعرێك خاوەنی ناوەڕۆکی وەها بێت. هەر لەو ڕوانگەیەشەوە دووجۆر شیعر دیاریدەکات: ئەو شیعرەی ڕاستی بوون دەردەخاتو ئەو شیعرەی ڕاستی بوونی لەبیرچووەتەوە، یەکەمیان شیعری ڕەسەنەو دووەمیان ناڕەسەنەو سەر بە کولتورێکی بازاڕیانەیە، لەنێو کولتوری بازاڕیانەشدا، بیرکردنەوەی داهێنەرانە دەوری نامێنێتو وەکو ناپێوست دەردەکەوێت.[د.محەمەد کەمال ٢٠١٧ : ٢٩] ئەوەی لێرەدا بۆ ئێمە گرنگە، ئەو پەیوەندییەیە لە نێوان فەلسەفەو ئەدەبدا، کە هایدگەر پەیوەند بە ئەنتەلۆجیاوە، وەك لقێکی گرنگی فەلسەفە، دەیهێنێتەکایەوەو شیعر نوێنەرایەتی دەکات.

لەرەوەیە دەکرێت بڵێین، هەردەقێکی ئەدەبی دەبێت پەیامێکی مەعریفیو فەلسەفی لەخۆیدا هەڵگرتبێتو سەر بە کولتورێکی بازاڕیانە نەبێت، کە بیرکردنەوەی داهێنەرانە فەرامۆشبکاتو بچێتە کاتیگۆری ئەو جۆرە لە شیعرەوە، کە هایدگەر بە شیعری ناڕەسەن دیاریدەکات.
دواجار ئەدیب هەر بیرو پەیامێکی هەبێت، ئامانج لێی گەیشتنو گواستنەوەیەتی بۆ وەرگر، دەبێت کاربکاتە سەر وەرگرو لەهەوەی نیشاندانی بیری نوێدابێتو ڕێگەی جیاوازی بیرکردنەوە بخاتە بەردەم خوێنەر. بیر ئەو بیرو باوەڕەیە کە نووسەر دەیەوێت بیگەیەنێتە خوێنەر، ئەمەشیان یەکەم بنەڕەتی ڕازیکردنی خوێنەرە. لە ئەدەبیشدا بیر ئاوێتەی دەق دەبێتو بە شێوەیەکی ناڕاستەخۆ دەگەینرێتە خوێنەر. هەندێك کات لەپشتی سیمولەکانەوە دەشاردرێنەوەو جاریش هەیە لە زاری کارکتەرەکانەوە ڕاستەوخۆ گوزارشتی لێدەکرێت.

بە کورتی، بیر یان فیکرێکی فەلسەفیانە ڕەگەزێکی بایەخداری هەر دەقێکی گەڕانەوەییەو ناکرێت نوسەر بە ئەوەی دەقێکی زیندوو بەرهەمبهێنێت، بە بایەخەوە لێینەڕوانێت. لە دونیاشدا ئەو دەقانە زیندوویەتی خۆیان پاراستووە، کە هەڵگری بیرکردنەوەیەکی داهێنەرانەو پەیامێکی فەلسەفی گرنگیان لەخۆدا هەڵگرتووە.
نمونەی ئەو چیرۆکنوسو ڕۆمانوسانەش کە خاوەن بەرهەمگەلێکی وەهان، کەم نین لە مێژووی ئەدەبیاتی میللەتاندا، (فیۆدۆر دۆستۆیفسکی، ولیام شکسپیر، فرانز کافکا، ئەلبێر کامۆ، ژان پۆل سارتەر، ئارتەر شۆپنهاوەر، ڤۆڵتێر، جورج ئورویل، جوبران خەلیل جوبران...هتد) کە بێگومان، هەندێکیان لەگەڵ ئەدیبوونیاندا، فەیلەسوفیشنو خاوەنی پڕۆژەی فەلسەفی گرنگن.